

MOTIVERINGSVEREISTEN VOOR DE STRAATSBURGSE VOORLOPIGE MAATREGELEN: HET VOORBEELD VAN DE SOMALISCHE ZAKEN

Eva Rieter AUTEURSNOOT [Mr. E.R. Rieter is docent/onderzoeker bij het Centrum Rechten van de Mens van de Universiteit Maastricht. Zij doet onderzoek naar het gebruik van voorlopige maatregelen in internationale procedures. De auteur dankt Joke Osinga, René Bruin en Mark Jansen voor het beschikbaar stellen van informatie.]

Dit artikel gaat in op de precedentwerking van voorlopige maatregelen van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) en het belang van beschikbaarheid van informatie over en motivering van deze maatregelen. Recente ontwikkelingen omtrent het lot van Somalische asielzoekers onderstrepen het belang van dit onderwerp.

1 Inleiding

In het kader van het klachtrecht (artikel 34 EVRM) kan het EHRM voorlopige maatregelen treffen. Het heeft deze mogelijkheid vastgelegd in artikel 39 van zijn Procesreglement, dat spreekt van het belang van de partijen en van een goed verloop van de procedure:

‘The Chamber or, where appropriate, its President may, at the request of a party or of any other person concerned, or of its own motion, indicate to the parties any interim measure which it considers should be adopted in the interests of the parties or of the proper conduct of the proceedings before it.’¹

In de praktijk treft het Hof voorlopige maatregelen echter slechts bij dreigend onherstelbaar letsel dat een schending zou opleveren van het recht op leven (artikel 2 EVRM) of het verbod van foltering of onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen (artikel 3 EVRM). Het gaat hierbij meestal om de opschorting van een uitzetting of uitlevering tijdens de procedure voor het EHRM. In *Mamatkulov* oordeelde het Hof (tweede sectie), anders dan in het verleden, dat zijn voorlopige maatregelen in dat kader juridisch bindend zijn.² Het Hof publiceert deze maatregelen niet. Zij worden alleen toegestuurd aan de staat en de klager en zijn niet nader gemotiveerd.

Niet alleen voor asieladvocaten en advocaten die wel eens een uitleveringszaak behandelen zijn de precedentwerking van voorlopige maatregelen en de rol van motivering relevant, maar ook voor wie in algemene zin geïnteresseerd is in de doorwerking van het EVRM in het nationale recht, de werklast van het EHRM, de betekenis van voorlopige maatregelen en het belang van motivatie van juridische uitspraken.

Dit artikel gaat in op de (initiële) onwil van de Nederlandse minister om in vergelijkbare gevallen rekening te houden met eerder opgelegde voorlopige maatregelen en op verschillende uitspraken van de Nederlandse rechter. De Raad van State bepaalde dat bij gebrek aan motivatie van voorlopige maatregelen klagers in vergelijkbare zaken onherstelbaar

---

¹ ‘2. Notice of these measures shall be given to the Committee of Ministers. 3. The Chamber may request information from the parties on any matter connected with the implementation of any interim measure it has indicated.’

² EHRM 6 februari 2003, *Mamatkulov & Abdurasulovic t. Turkije*, NAV 2003/94 (m.nt. Bruin); JV 2003/237 (m.nt. Vermeulen) en *NJCM-Bulletin* 2004, p. 73 (m.nt. Rieter). Zie ook E. Rieter, ‘Het recht op leven, het verbod van wrede behandeling en de voorlopige maatregelen van het EHRM: eindelijk effectief klachtrecht’, in *NJB* 2003, p. 1074-1076. De zaak speelt nu voor de Grand Chamber als *Mamatkulov & Askarov* (de correcte naam).

letsel niet kunnen voorkomen zonder ook zelf naar het Hof te gaan, dat toch al bijna bezwijkt onder zijn werklast. Dit artikel betoogt dat het aan de minister te wijten was dat Straatsburg werd overspoeld met verzoeken om voorlopige maatregelen. Het EHRM voelde zich geroepen zijn tiende voorlopige maatregel in een zaak van een Somalische asielzoeker tegen Nederland te motiveren opdat Nederland alsnog een categoriale regeling zou treffen. Het was wenselijk geweest als de minister deze situatie zelf had opgelost. Desondanks benadrukt dit artikel het belang van motivering en publicatie van de Straatsburgse voorlopige maatregelen.

2 De Somalische zaken, de minister en de rechter

2.1 *Negen voorlopige maatregelen en de onwil van de minister*

Vanaf begin 2004 hebben verschillende Nederlandse advocaten zich genoodzaakt gevoeld de weg naar Straatsburg te zoeken om te voorkomen dat Somalische asielzoekers worden ‘teruggestuurd’ naar zogenaamde ‘relatief veilige gebieden’ in Somalië.

Factoren die bij onderhavige Somalische zaken mede een rol spelen zijn het gebruik van betwiste reisdocumenten en reisroutes.³ De President van het EHRM trof in een aantal Somalische zaken voorlopige maatregelen die ertoe strekten dat de persoon in kwestie tijdens de Straatsburgse procedure niet zou worden uitgezet. In sommige van deze gevallen gaf hij een specifieke geldigheidsduur aan terwijl hij in andere meer algemeen bleef.⁴ De eerste negen voorlopige maatregelen waren niet gemotiveerd. Nederland respecteerde deze maatregelen maar er bestond in eerste instantie geen bereidheid de uitzettingen van *andere* Somaliërs ook tijdelijk op te schorten totdat het EHRM een einduitspraak had gedaan.

De eerste voorlopige maatregelen ter opschorting van de uitzetting van Somalische asielzoekers dateren van 15 januari 2004. Vijf dagen later werden hierover Kamervragen gesteld. Was minister Verdonk bereid de maatregelen te respecteren, alsmede ‘uit de uitspraken van het EHRM een algemene rechtsregel te abstraheren dat uitzetting van Somaliërs via Kenia ontoelaatbaar is’?⁵ De minister gaf aan dat de uitzettingen van de Somaliërs in kwestie, die waren voorzien voor 16 januari 2004, geen doorgang hadden

---

³ Zie Th. P. Spijkerboer, ‘The internal flight alternative in the context of Article 3 ECHR’, (expert opinion geschreven op verzoek van enkele asieladvocaten), 14 juni 2004 (Vluchtweb); Op de website van de Vereniging van Asieladvocaten wordt gesproken van ‘op onduidelijke wijze verkregen ‘Somalische paspoorten’’. De site vermeldt dat Nederland zelf een Somalisch paspoort niet erkent als geldig reisdocument. Zie advies aan piketadvocaten, mei 2004, op www.vajn.org (geraadpleegd op 27 juli 2004); IKON radio, ‘De andere wereld van zondagmorgen’, 11 januari 2004. Zie ook Kamervragen De Wit, ingezonden 14 januari 2004, TK 2003/04, 796 en de annotatie van Boeles bij AWB 04/898, 20 januari 2004 (voorzieningenrechter zp Amsterdam). Zie verder P.J. Schöler, ‘De gevolgen van het ontbreken van een Somalische overheid voor de vreemdelingenrechterlijke praktijk’, *Jaarboek Vreemdelingenrecht* 2004, p. 235-239, op p. 238 en ABRvS 28 mei 2004, *JV* 278 (m.nt. Boeles). Zie tenslotte verschillende Kamervragen: Klaas de Vries, 14 januari 2004, TK 2003/04, 800; De Wit, 14 januari 2004, TK 2003/04, 794; Klaas de Vries, 23 december 2003, TK 2003/04, 894; brief van de minister voor vreemdelingenzaken en integratie, 13 april 2004, TK 2003/04, 19637, nr. 812; Nawijn, 6 april 2004, TK 2003/04, 796.

⁴ Twee voorlopige maatregelen (beide van 30 januari) spreken bijvoorbeeld van een geldigheidsduur tot dinsdag 3 februari middernacht. Voor dit tijdstip zou de 2^e Sectie het besluit van de President verlengen of verwerpen, 4028/04 en 4142/04. In een zaak stelde de President vragen aan de Nederlandse regering die binnen een week beantwoord moesten worden. Vervolgens zou het Hof bekijken of de maatregel verlengd zou moeten worden. In de andere zeven zaken werd de voorlopige maatregel ingesteld ‘until further notice’. Dit is meestal ook zo bij andere tribunalen. Het VN Mensenrechtencomité, dat klachten behandelt onder het IVBPR, spreekt doorgaans van ‘tijdens de procedure’ of ‘in afwachting van de einduitspraak’. In sommige gevallen geldt de maatregel in eerste instantie alleen tot de uitspraak over ontvankelijkheid. Het Inter-Amerikaanse Hof houdt hoorzittingen naar aanleiding waarvan het zijn voorlopige maatregelen verlengt, uitbreidt, specificceert of intrekt.

⁵ Kamervragen van Vos, ingezonden 20 januari 2004, TK 2003/04, 659.

gevonden ‘omdat het treffen van een ‘rule 39’-maatregel bindend is’.⁶ De minister was echter niet bereid om aan de voorlopige maatregelen van het Hof in deze twee zaken ‘een algemene rechtsregel te ontleen dat uitzetting van Somaliërs ontoelaatbaar is’. ‘Het Hof beoordeelt de zaken immers op de individuele merites. Derhalve kunnen uit de uitspraak van het Hof in beide zaken niet zondermeer conclusies worden getrokken over terugkeer naar Somalië in het algemeen.’ Bovendien is, volgens de minister, ‘omdat het Hof de betreffende zaken nog niet inhoudelijk behandeld heeft, niet gebleken dat het Hof verwijdering naar Somalië en de wijze waarop deze plaatsvindt onrechtmatig zou achten’.⁷

Er werden nieuwe Kamervragen gesteld naar aanleiding van een rechterlijke uitspraak waarin de uitzetting van een Somaliër werd verboden omdat uit het gedrag van het EHRM bleek dat het een algemeen oordeel wilde geven over de uitzetting van Somaliërs. Deelde de minister de mening dat uit deze uitspraak voortvloeit dat Somaliërs niet kunnen worden uitgezet voordat het EHRM een oordeel heeft gegeven inzake de bij dit Hof voorliggende klachten van Somalische asielzoekers? De minister stelde nogmaals dat ze geen aanleiding zag om aan ‘de uitspraken’ van het EHRM een algemene rechtsregel te ontleen dat uitzetting van Somaliërs ontoelaatbaar is. Het betrof ‘bovenal’ individuele gevallen.⁸

Naar aanleiding van een nieuwe voorlopige maatregel, ditmaal ter opschorting van een uitzetting van een Somaliër via Abu Dhabi, gaf de minister wederom aan dat gehoor was gegeven aan de voorlopige maatregel. Wat betreft toekomstige zaken kon minister a.i. Donner het aantal niet voorspellen en ook niet aangeven welke kosten daaraan zouden zijn verbonden. Hij stelde overigens van mening te zijn dat het op basis van de ‘thans bekende feiten en omstandigheden’ voor uitgeprocedeerde Somalische asielzoekers veilig was om terug te keren. Hierbij baseerde hij zich primair op het ambtsbericht van 3 oktober 2003.⁹

2.2 *Vragen van het EHRM aan de Nederlandse regering*

Naar aanleiding van de derde Somalische zaak tegen Nederland stelde het Hof vragen die een indicatie geven van zijn overwegingen. Het vroeg Nederland om informatie te verschaffen over de actuele situatie in Somalië, waaronder de meest recente zienswijze van de UNHCR over gedwongen repatriëring naar dat land. In het licht van deze informatie zou het Hof opnieuw bekijken of het nodig was de voorlopige maatregelen te handhaven.¹⁰ Eind maart concretiseerde het EHRM zijn vragen. De strekking van deze vragen oversteepte eveneens de specifieke zaak.¹¹ Onder verwijzing naar de in januari 2004 door de UNHCR uitgebrachte

---

⁶ De minister lichtte toe dat een voorlopige maatregel onder ‘Rule 39’ inhoudt dat het Hof ‘kan aangeven dat er een bepaalde maatregel getroffen dient te worden die van belang is voor het bewerkstelligen van een correcte procedurele gang van zaken’. Zij stelde dat zo’n maatregel vergelijkbaar is met een voorlopige voorziening ‘met het verschil dat er in het geval van een ‘rule 39’-maatregel nog geen inhoudelijke beoordeling van de zaak heeft plaatsgevonden’.

⁷ Antwoord van minister Verdonk, ontvangen 21 januari 2004, TK 2003/04, 659.

⁸ Vragen van het lid Vos, ingezonden 30 januari 2004 en antwoord van minister Verdonk, ontvangen 19 februari 2004, TK 2003/04, 890.

⁹ Vragen van het lid Vos, ingezonden 27 januari 2004 en antwoord van minister Donner (vreemdelingenzaken en integratie a.i.), ontvangen 23 februari 2004, TK 2003/04, 904.

¹⁰ Note Verbale met vragen, 2683/04, 21 januari 2004 (Vluchtweb). ‘The President also decided to request the Government, under Rule 54(2) (a) of the Rules of Court, to submit information on the following issues: 1. the actual situation in Somalia, including UNHCR’s most recent view on forced repatriation to that country; and 2. the likelihood of the applicant being sent to Somalia by the Abu Dhabi authorities. The Government have been asked to submit this information by 28 January 2004. Their reply will be communicated to you for information. The Court will review the need to maintain the interim measure in the light of the information provided.’

¹¹ Zie verschillende voorzieningenrechtters, vermeld in voetnoot 15 en de noot van Battjes bij AWB 04/5429, 10 februari 2004 (zp Amsterdam), *JV* 160. Zie wel zijn nuancering in verband met toevalligheid. Als het Hof al beschikt over bepaalde informatie zal het hier niet meer om vragen, terwijl deze informatie wel een rol kan spelen bij de overweging. Zie verder J.P. Schöler, ‘De gevolgen van het ontbreken van een Somalische overheid

zienswijze dat ‘considerations based on the prevailing clan system are of crucial importance’, vroeg het Hof naar een verklaring van de regering voor haar standpunt dat de beschikbaarheid van bescherming door de clan niet hoeft te worden meegewogen in het besluit om asielzoekers afkomstig uit het zuiden van Somalië uit te zetten naar de zogenaamde ‘relatief veilige gebieden’.¹² Hierbij verzocht het om de relevante rapporten en documenten waarop dit standpunt was gebaseerd. Het Hof vroeg ook of Nederland had geverifieerd of de naar de ‘relatief veilige gebieden’ uitgezette Somaliërs inderdaad toegang kregen tot die gebieden. Het wilde graag informatie over het beleid en de praktijk van andere Europese landen en stelde, begrijpelijkerwijze, de vraag hoeveel Somaliërs sinds begin 2003 om asiel hadden gevraagd in Nederland.¹³ Ze zagen het in Straatsburg kennelijk al aankomen. Volgens het informatiesysteem van de IND verbleven er eind december 2003 in Nederland 475 uitgeprocedeerde Somaliërs.¹⁴

2.3 De niet gemotiveerde voorlopige maatregelen en de Raad van State

Niet alleen de minister maar ook de rechter heeft zich gebogen over de betekenis voor andere zaken van voorlopige maatregelen getroffen door het EHRM. Behalve naar de betekenis voor het recht op opvang¹⁵ is ook gekeken naar de toegang tot Straatsburg voor individuele klagers die op het punt staan uitgezet te worden en naar de betekenis van voorlopige maatregelen voor anderen in dezelfde situatie. Tijdens de eerste maanden van 2004 verdiepten enkele voorzieningenrechters zich in de zaken van Somalische asielzoekers en in het argument dat de voorlopige maatregelen van het EHRM met de strekking dat Nederland de uitzetting dient op te schorten relevantie hebben voor vergelijkbare gevallen.¹⁶ In maart 2004 intervenieerde de Raad van State echter met de overweging dat ‘bij gebreke van enige motivering uit die voorlopige maatregelen niet kan worden afgeleid of deze betekenis hebben voor andere dan de desbetreffende Somalische vreemdelingen en zo ja, welke betekenis’. De Raad van State meende ook dat de door de President van het Hof gestelde vragen geen aanknopingspunten boden ‘voor het oordeel dat het EHRM, met het oog op de huidige situatie in Somalië, de

---

voor de vreemdelingenrechterlijke praktijk’, p. 235-239, *Journal Vreemdelingenrecht* 2004, p. 238-239. Anders: A. Pahladsingh & D. J. de Jong, ‘Somalische rechtssubjecten in het vreemdelingenrecht’, p. 240-247, *Journal Vreemdelingenrecht* 2004, p. 245-247.

¹² Het EHRM specificeert het zuiden van Somalië als het gebied ten zuiden van Galkayo.

¹³ Zie ook de annotatie van Den Haan bij ABRvS 14 april 2004, *NAV* 2004/127. Het Hof vroeg verder in hoeveel gevallen dit was toegekend. In mei 2004 antwoordde Nederland hierop dat in 2003 alleen al 428 Somaliërs een aanvraag hadden ingediend. Nederland gaf aan dat er verder 65 procedures aanhangig waren, waarvan 59 in beroep en 6 in hoger beroep. In 2003 werd aan 74 personen een verblijfsvergunning verleend, maar dit betrof ook aanvragen ingediend voor 2003 (niet gespecificeerd). In totaal staan 116 procedures nog open en in 111 gevallen zijn de nationale procedures afgerond. Opmerkingen van de Nederlandse regering over de ontvankelijkheid en de gegrondheid van klaagschrift nr. 2683/04, *X t. Nederland*, 11 mei 2004, § 85 (www.collet.nu).

¹⁴ Vragen van het lid Klaas de Vries, ingezonden 23 december 2003 en antwoord van minister Verdonk, ontvangen 12 februari 2004, TK 2003/04, 894.

¹⁵ Verschillende rechters hebben geoordeeld dat personen voor wie het EHRM een voorlopige maatregel heeft getroffen rechtmatig in Nederland verblijven en recht hebben op opvang. Zie bijvoorbeeld AWB 04/4053, 28 april 2004 (zp Alkmaar) (Vluchtweb), AWB 04/9742, 13 mei 2004 (zp Amsterdam) (Vluchtweb) en AWB 04/25340, 29 juni 2004 (zp Groningen), Update 2004, nr. 27 jrg. 10, 6 juli 2004.

¹⁶ Zie AWB 04/2699, AWB 04/5429, 10 februari 2004 JV 160 (m.nt. Battjes) en AWB 04/3092, 16 februari 2004 (Vluchtweb), AWB 04/3591, 16 februari 2004, *Journal Vreemdelingenrecht* Jrg. 3, nr. 2, maart 2004 (m.nt. DA), AWB 04/8650, 5 februari 2004 (zp Arnhem) (Vluchtweb), AWB 04/8238, 11 maart 2004 (Vluchtweb) en AWB 2/20377, 27 april 2004 (zp Maastricht) (Vluchtweb) voor toewijzing van voorlopige voorzieningen in soortgelijke zaken, meestal door de voorzieningenrechter zittingsplaats Amsterdam en Haarlem. Zie AWB 04/3866, AWB 04/4353, 30 januari 2004 (Vluchtweb) en AWB 04/4298, 30 januari 2004, *JV* 2004/158 voor afwijzing in zulke zaken (zp 's-Gravenhage).

individualiseringstoets bij de toepassing van artikel 3 (...) niet zal hanteren en de uitzetting van Somalische vreemdelingen, los van de specifieke individuele kenmerken van de zaak, in strijd zal achten met voormelde verdragsbepaling'.¹⁷

2.4 *Het Kort Geding: de Rechtbank voegt zich naar de Raad*

Ook spande een aantal maatschappelijke organisaties een kort geding aan.¹⁸ De rechter oordeelde echter dat 'de individuele gevallen waarvan de groepsactie (...) de optelsom vormt, elk op zichzelf' aan de rechter konden worden voorgelegd.¹⁹ Dit betekende dat de betreffende organisaties niet ontvankelijk waren in hun vordering voor zover deze 'strekt tot voorzieningen van specifiek vreemdelingenrechterlijke aard'. Daarnaast stelde de Rechtbank dat zelfs wanneer deze kwesties ontvankelijk waren zij nog niet toewijsbaar zouden zijn geweest. De Rechtbank moest zich hierbij namelijk oriënteren op het oordeel van de bodemrechter, in dit geval de Raad van State, aangezien deze had overwogen dat uit de voorlopige maatregelen niet kon worden afgeleid of ze betekenis hadden voor andere asielzoekers.

2.5 *Het Kort Geding: toegang tot het EHRM*

Er bleef één kwestie over die nader onderzoek noodzakelijk maakte. De organisaties hadden betoogd dat individuele Somalische asielzoekers regelmatig feitelijk niet in staat zijn zich tot de Vreemdelingenrechter te wenden met een klacht over de (wijze van) uitzetting. Zij wezen daarbij op de vaak zeer korte tijd tussen het moment waarop de betrokken asielzoeker op de hoogte wordt gesteld van de op handen zijnde uitzetting en de uitzetting zelf. De Rechtbank gaf aan dat dit als het juist was zou betekenen dat 'toegang tot de vreemdelingenrechter niet in alle gevallen gewaarborgd is'. 'Dit zou strijd kunnen opleveren met artikel 13 EVRM' omdat er een effectief rechtsmiddel moet zijn 'om de uitvoering van een feitelijke handeling als uitzetting aan te vechten op de grond dat deze handeling een schending oplevert van andere bepalingen uit het EVRM'. 'In een dergelijk geval blijft er mogelijk nog een taak voor de burgerlijke rechter over'.²⁰

Op 6 mei volgde het definitieve vonnis. Hierin oordeelde de rechter slechts dat de Staat 'voorlopig voldoende aannemelijk' heeft gemaakt dat uitgeprocedeerde Somalische asielzoekers voor hun feitelijke uitzetting voldoende gelegenheid hebben een advocaat te

---

¹⁷ Zie ABRvS 19 maart 2004, *JV* 201 (m.nt. Spijkerboer) (die erop wijst dat de Raad de kwestie vroegtijdig aan zich had getrokken 'om snel even rechtseenheid te scheppen' op dit punt; hij tekent aan dat, hoewel dit laatste op zichzelf niet bezwaarlijk is, de Raad op deze manier wel 'in sommige zaken de rechtmatigheid van de uitzetting buiten het geschil plaatst, maar deze (via de band van de uitzetbaarheid in andere zaken volop beoordeelt'). Zie verder *Journal Vreemdelingenrecht* 2004, p. 204 en ABRvS 14 april 2004, *NAV* 2004/127 (m.nt. Den Haan).

¹⁸ Dit waren de Vereniging Asieladvocaten en –juristen Nederland, de Vereniging Vluchtelingenwerk Nederland, de Federatie van Somalische Associaties in Nederland en Alkmaars Steunpunt Politieke Vluchtelingen (en Stichting Inlia als gevoegde partij). Bij tussenvonnis van 16 april 2004 werden de Vereniging voor Asieladvocaten en –juristen en Inlia in eerste instantie ontvankelijk verklaard maar de andere organisaties niet.

¹⁹ Rb. 's Gravenhage 16 april 2004, KG 04/233, *JV* 2004/222 en *NAV* 2004/174. Er moest worden aangenomen dat 'de individuele asielzoekers voor wie de hier bedoelde eiseressen opkomen, in beginsel de mogelijkheid hebben zich tot de vreemdelingenrechter te wenden, onder meer door het vragen van een voorlopige voorziening van vreemdelingenrechterlijke aard'. 'De wetgever heeft kennelijk niet beoogd voor dergelijke verzoeken ook (groeps)acties voor de burgerlijke rechter toe te laten. De taakverdeling tussen de bestuursrechter, vreemdelingenrechter en de burgerlijke rechter zou immers op losse schroeven komen te staan als beide rechters zich over dezelfde vragen zouden kunnen uitspreken.'

²⁰ Rechtbank 's-Gravenhage 16 april 2004, KG 04/233, *JV* 2004/222 en *NAV* 2004/174. Zie hierover ook E.R. Rieter, 'Effectief klachtrecht, onherstelbaar letsel en voorlopige maatregelen door het EHRM', *NJCM-Bulletin* 2004, p. 73-87 onder 'tijdslimieten'.

raadplegen. Dat buiten kantooruren vaak een piketadvocaat moet worden ingeschakeld ‘die niet of niet volledig is ingelezen op het dossier’ en dat de vreemdelingenrechter een oordeel moet geven terwijl deze niet beschikt over het volledige dossier, ‘maakt niet dat moet worden geoordeeld dat uitgeprocedeerde Somalische asielzoekers feitelijk niet in staat zijn zich tot de vreemdelingenrechter te wenden’. De Rechtbank ‘laat in het midden’ of de organisaties zich hier terecht zorgen over maken, maar acht het tegelijkertijd van belang dat de President van het EHRM in ieder geval in een aantal zaken zo’n maatregel heeft kunnen treffen. De Rechtbank oordeelde, in ieder geval voorlopig, dat artikel 13 EVRM niet zo ver strekt ‘dat hierin ook de verplichting (voor de Staat) besloten ligt om het vragen van een voorlopige maatregel bij de President van het EHRM mogelijk te maken en het tijdstip van de uitzetting daarop af te stemmen’.²¹ Tegen deze uitspraak is hoger beroep ingesteld.

Ten aanzien van situaties waarin de uitzetting zo snel plaatsvindt dat er geen gelegenheid meer is het EHRM te verzoeken om een voorlopige maatregel baart de positie van de rechter zorgen. Bij klachten over artikelen 2 en 3 EVRM is artikel 13 wel degelijk van groot belang om de goede procesgang te waarborgen en daarmee refoulement te voorkomen. Het EHRM heeft zich bijvoorbeeld uitgesproken inzake procedures zonder opschortende werking en het vereiste dat het rechtsmiddel genoemd in artikel 13 ook in de praktijk effectief moet zijn.²² De jurisprudentie van het EHRM benadrukt bovendien het absolute karakter van artikel 3 en in dat kader het speciale belang van ‘rigorous scrutiny’ en van het effectiviteitsbeginsel. Tijdslimieten mogen hierbij niet te kort zijn of te inflexibel.

2.6 De eerste gemotiveerde voorlopige maatregel, de Raad van State en de minister

Op 3 mei 2004 nam het EHRM het belangrijke besluit een voorlopige maatregel ten behoeve van een Somalische asielzoeker (in enkele zinnen) te motiveren. De President oordeelde:

‘The President had regard to the current situation in northern Somalia and in particular to the absence of an effective public authority capable of providing protection to the applicant, who submits that he belongs to a minority and that he has no family or clan ties in northern Somalia. The President further noted that there was no guarantee that the applicant would be admitted to northern Somalia.’²³

Op 28 mei 2004 kwam de Raad van State naar aanleiding van de gemotiveerde maatregel terug op zijn eerdere standpunt dat de voorlopige maatregelen geen derdenwerking hadden.²⁴

---

²¹ KG 04/233 (Rechtbank ‘s-Gravenhage Sector Civiel Recht-voorzieningenrechter), 6 mei 2004, *JV* 2004/251, *NAV* 2004/173.

²² Zie bijvoorbeeld EHRM (Derde Sectie), *Conka t. België*, 5 februari 2002, *NJCM-Bulletin* 2002, p. 904 (m.nt. De Graaf). Zie verder Fact Sheet on Article 13 of the UNHCR Manual on Refugee Protection and the ECHR (Vluchtweb) en T. Barkhuysen, ‘Artikel 13 EVRM: effectieve nationale rechtsbescherming bij schending van mensenrechten’, Leiden: Vermande 1998, ihbz p. 124-125.

²³ President EHRM, Note Verbale met voorlopige maatregel, 3 mei 2004, in de zaak 15243/04 (de gemotiveerde voorlopige maatregel), *JV* 226 (m.nt. Battjes). Battjes tekent aan dat er geen reden is om aan te nemen dat het Hof hiermee het ‘individualiseringsvereiste’ heeft losgelaten. Uit de voorlopige maatregelen volgt wel ‘dat zulke algemene groepskenmerken op zich reeds, dus afgezien van verdere, individuele kenmerken, voldoende kunnen zijn om uitzetting aan te houden totdat duidelijk is of gezien de persoonlijke omstandigheden van betrokkenen tegen deze achtergrond, uitzetting verenigbaar is met art. 3 EVRM’.

²⁴ President EHRM, 3 mei 2004, gemotiveerde voorlopige maatregel bij 15243/04, *JV* 2004, p. 226 (m.nt. Battjes). Battjes voorspelde hierin het omgaan van de Raad van State. Hij verwees onder meer naar Lawson’s discussie over derdenwerking: ‘Het EVRM en de Europese Gemeenschappen, Bouwstenen voor een aansprakelijkheidsregime voor het optreden van internationale organisaties’, Deventer: Kluwer 1999, p. 106-111. Battjes stelde verder dat de door het Hof genoemde gronden zich lenen ‘voor analoge toepassing in ook andere gevallen’. ‘Deze kenmerken doen op zich blijkbaar al in afdoende mate, dus nog afgezien van de verdere individuele omstandigheden van betrokkenen twijfel ontstaan over de vraag of uitzetting verenigbaar is met art. 3 EVRM. En bij het bestaan van dergelijke twijfel dient uitzetting vooralsnog achterwege te blijven –niet alleen

De Raad oordeelde dat deze gemotiveerde voorlopige maatregel van de President ‘vooral nog in de weg staat aan uitzetting naar Noord-Somalië van vreemdelingen van Somalische nationaliteit die behoren tot een minderheid en die geen familie of clanbanden hebben in Noord-Somalië’. Hierbij wees de Raad op het ‘algemene karakter’ van de motivering en nam in aanmerking dat ‘de daar bedoelde garantie bij uitzetting naar Somalië thans niet wordt geboden’.²⁵

Voor de klager in de betreffende zaak was dit echter te laat. Hij was al uitgezet naar Somalië. Uit antwoorden van Nederland op vragen van het EHRM blijkt dat in 2003 drieëndertig Somaliërs via Dubai of Nairobi naar Somalië zijn uitgezet en in 2004, tot 11 mei, twintig Somaliërs. Nederland gaf toe dat dit ook personen betrof die tijdens hun asielprocedure hadden aangegeven tot een minderheidsgroep te behoren.²⁶

De Raad van State merkte overigens ook op dat de President van het EHRM toen hij de maatregel nam al de beschikking had over antwoorden van Nederland op de door het EHRM gestelde vragen in een vergelijkbare zaak. Inderdaad lijkt het waarschijnlijk dat de President bij het nemen van de gemotiveerde voorlopige maatregel rekening heeft gehouden met de door de Nederlandse regering verstrekte informatie.

De appellant had geklaagd dat zijn detentie onrechtmatig was. Dit was zo, stelde hij, omdat de daarop volgende uitzetting onrechtmatig en riskant was vanwege het gebruik door de Nederlandse regering van een pseudo-Somalisch paspoort. Hij betoogde dat het gebruik van een ‘EU-staat’ document in strijd was met het volkenrecht. De Raad oordeelde dat de rechtbank hierop ten onrechte niet was ingegaan. Het hoger beroep was dus gegrond. Maar hij deed de zaak zelf af waarbij hij de aangevoerde gronden alsnog verwierp. De minister kon gedurende de periode van inbewaringstelling geen rekening houden met de gemotiveerde voorlopige maatregel, aangezien die pas op 3 mei 2004 was getroffen. Het feit dat de President al eerder voorlopige maatregelen had getroffen in recente Somalische zaken tegen Nederland en dat advocaten hierop in andere zaken een beroep hadden gedaan achtte de Raad van State kennelijk niet relevant.

Naar aanleiding van de uitspraak van de Raad van State besloot de minister uiteindelijk de IND opdracht te geven om ‘ten aanzien van de aangeduide categorie asielzoekers geen onomkeerbare stappen te zetten’.²⁷ Vervolgens heeft het Kabinet besloten ‘voor de door de Raad van State aangeduide categorie Somalische asielzoekers een vertrekmoratorium in te stellen voor maximaal een jaar. Zij hebben dan ook recht op opvang’.²⁸

---

de uitzetting van de vreemdeling die om de maatregel vroeg, maar ook van anderen die onder de door de president aangegeven motivering vallen.’

²⁵ ABRvS 28 mei 2004, *JV* 278 (m.nt. Boeles) en *NAV* 2004, nr. 7 (m.nt. Den Haan). Zie ook AWB 04/20217, zp Arnhem 25 mei 2004 en AWB 04/24814, 16 juni 2004 (Vluchtweb). Terwijl in deze twee zaken de rechtbank direct verwijst naar de gemotiveerde voorlopige maatregel, verwijzen AWB 02/89385, zp Utrecht 23 juni 2004 (Vluchtweb) en AWB 02/84333, 02/84330, zp Almelo 15 juli 2004 (Update 2004, no. 33, jrg.10, 17 aug. 2004) ook naar de uitspraak van de Raad van State.

²⁶ Opmerkingen van de Nederlandse regering over de ontvankelijkheid en de gegrondheid van klaagschrift EHRM 11 mei 2004, *X t. Nederland*, appl. no. 2683/04, § 84 (www.collet.nu).

²⁷ Brief van de minister voor vreemdelingenzaken en integratie aan de voorzitter van de Tweede Kamer van 7 juni 2004.

²⁸ Brief van de minister voor vreemdelingenzaken en integratie aan de voorzitter van de Tweede Kamer van 11 juni 2004. Zie ook Staatscourant 16 juni 2004 met Besluit Vreemdelingencirculaire 2004/37. Andebhran observeert echter dat het EHRM en de minister niet uitgaan van precies hetzelfde gebied als verblijfsalternatief. Terwijl het EHRM uitgaat van het rapport van de UNHCR van januari 2004, gaat de minister uit van een groter ‘relatief veilig gebied’. Zie B. Andebhran, Update 2004 nr. 25, JRG.10, 22 juni 2004, p.9. Hij raadt aan dat ‘Somaliërs van minderheidsgroepen die volgens de definitie van de minister wél, maar volgens UNHCR géén banden hebben met relatief veilig gebied (b.v. de Bajuni)’ wel een klacht indienen. Bovendien kunnen personen vanwege een contra-indicatie worden uitgezonderd van het vertrekmoratorium. Hij suggereert terecht dat het nog maar zeer de vraag is ‘of het Hof, gezien het absolute karakter van artikel 3 EVRM, dezelfde uitzonderingen

2.7 *Discussie over bescherming van een grotere groep dan alleen leden van minderheidsclans*

Dit bleek niet het einde van het verhaal. Op 15 juni 2004 trof de President een voorlopige maatregel om de uitzetting van een Somaliër op te schorten die tot een meerderheidsclan behoorde.²⁹ Deze maatregel was echter niet gemotiveerd. Wederom was het hierdoor onduidelijk wat dit betekende voor andere zaken. De klager had onder meer gesteld dat Somaliland en Puntland geen ‘EU-staat’ document accepteren en dat feitelijke toegang daarom niet gehonoreerd is.³⁰ Ook had hij enkele individuele kenmerken aangevoerd.³¹ Vervolgens reageerde Nederland op vragen van het Hof met het antwoord dat Puntland het woongebied was van de clan van de persoon in kwestie en dat ‘in redelijkheid’ mag ‘worden aangenomen dat betrokkene zal worden geaccepteerd in Puntland’. Aangezien hij behoorde tot een grote Somalische clanfamilie, zou hij ook wanneer hij naar ‘andere delen van het relatief veilige gebied van Somalië dan Puntland’ zou worden gestuurd, waar de leden van zijn clanfamilie geen meerderheid vormen, in die gebieden nog niet als etnische minderheid worden beschouwd.³² Eind juni besloot de President de maatregel niet te verlengen.³³ Hoewel ook dit besluit niet was gemotiveerd was het waarschijnlijk gebaseerd op de antwoorden van de Nederlandse regering. Wanneer het EHRM deze maatregel had verlengd zou dit een aanwijzing zijn geweest dat het zich niet alleen zorgen maakte over het risico van onherstelbaar letsel voor leden van minderheidsclans, maar ook, onder meer vanwege de reisroutes en reisdocumenten, over andere Somaliërs. Deze laatste factor bleek echter in eerste instantie niet doorslaggevend.

Maar het verhaal wordt vervolgd. De antwoorden van de regering werden betwist. Zij waren grotendeels gebaseerd op het ambtsbericht van maart 2004. Over dit rapport en over de houding van de Raad van State ten aanzien van ambtsberichten werden kritische rapporten gepubliceerd die ook het Hof bereikten.³⁴ De advocaat van de betrokkene in bovengenoemde zaak gaf het niet op. In juli beargumenteerde hij waarom hij zijn klacht en het verzoek om

---

(contra-indicaties) zal hanteren’. Zie ook de voorlopige maatregel van 31 augustus 2004 en de Kamervragen van Klaas de Vries, 7 september 2004, TK 2003/04 2030420640.

²⁹ EHRM, Note Verbale met voorlopige maatregel, 15 juni 2004, zaak 20218/04 (Vluchtweb).

³⁰ Hij verwees naar de brieven van de President van Puntland en van Daallo Airlines. De president van Puntland stuurde had de minister van buitenlandse zaken eind januari 2004 een brief gestuurd waarin hij bezwaar maakte tegen de gedwongen terugkeer zonder onderhandelingen met de Somalische autoriteiten en tegen het ‘dumpen’ in Puntland van Somaliërs uit andere delen van Somalië. Zie brief van Abdullah Yusuf Ahmed, president van Puntland State of Somalia, 24 januari 2004, MW/DPS/DI240104/2004 (Vluchtweb). De relevante vliegmaatschappij, Daallo Airlines, gaf aan dat zij geen passagiers mag accepteren zonder gepaste reisdocumenten. Hierbij merkte zij op dat de gedwongen teruggestuurde passagier gevaar kan lopen op zijn bestemming vanwege het ontbreken van een centrale overheid en dat de autoriteiten van Somaliland en Puntland zogenaamde ‘Go Home’ reisdocumenten van EU-landen niet accepteren. Zij hebben een waarschuwing doen uitgaan aan alle vliegmaatschappijen om passagiers met zulke documenten niet te aanvaarden. Brief van Mohamed Ibrahim Yassin, managing director van Daallo Airlines, 23 mei 2004, DAL/0199/04 (Vluchtweb). Verder wees de klager erop dat op het traject Dubai-Bosasso geen begeleiding was door de Nederlandse marechaussee en de kans bestond dat de klager naar een ander deel van Somalië zou worden verwijderd dan naar Puntland, waar hij lid was van een meerderheidsclan.

³¹ Zie UUpdate 2004 nr. 25, Jrg.10, 22 juni 2004, p. 6,7 (Vluchtweb).

³² EHRM, Antwoorden van de Nederlandse regering van 15 juni 2004 (ontvangen door het EHRM op 23 juni 2004) (Vluchtweb).

³³ EHRM, Besluit van 29 juni 2004 in zaak 20218/04 (Vluchtweb).

³⁴ Zie Vluchtelingenwerk Nederland, ‘Put to the test, Sources of the Dutch Foreign Office Country Report on Somalia’, juni 2004; P. Boeles, ‘Expert opinion on country reports’ (expert opinion geschreven op verzoek van enkele asieladvocaten), 14 juni 2004 (Vluchtweb); brief Artsen zonder Grenzen aan minister Verdonk, 26 mei 2004 en brief Amnesty International aan minister Verdonk, 27 mei 2004 (Vluchtweb).

voorlopige maatregelen handhaafde. Hij gaf onder meer aan dat het door de regering aangehaalde ambtsbericht onderwerp is van ‘forse kritiek’ als niet actueel genoeg en ‘tot stand gekomen zonder raadpleging van belangrijke (openbare en gezaghebbende) bronnen.’ Hij verwees verder naar rapporten waarin ook werd gesproken van ‘the large scale of displacement’ die de traditionele clanstructuur ingrijpend had veranderd. Bovendien betoogde hij: ‘Daar waar de Nederlandse Regering kennelijk niet in staat is klager (rechtstreeks) te verwijderen naar dat deel van Somalië wat voor hem veilig wordt geacht dient klager –in de visie van de Nederlandse regering dit einddoel zelf te verwezenlijken.’³⁵ In augustus voegde hij hieraan toe dat klager als hij naar Puntland zou worden verwijderd wel degelijk ontheemd zou zijn (‘internally displaced’) omdat hij tevoren nooit in Puntland verbleven had. Hij verwees ook naar de antwoorden van minister Verdonk op Kamervragen naar aanleiding van berichtgeving over een teruggestuurde asielzoeker die in Mogadishu vermoord was.³⁶ Uit deze antwoorden, stelde hij, bleek dat ‘de Nederlandse regering niet bereid is enig onderzoek te doen naar de vraag wat er exact gebeurt met uitgeprocedeerde asielzoekers zodra zij uit het zicht van de Nederlandse autoriteiten verdwijnen’. Hij gaf aan dat er geen enkele controle plaatsvindt ‘met betrekking tot de vraag of de uitgezette Somaliërs ook daadwerkelijk het ‘veilige’ gedeelte van Somalië kunnen bereiken’. Hij wees nogmaals op het feit dat de verwijdering plaatsvond met een zogenaamde ‘EU-staat’, door Nederland geproduceerde documenten ‘die door de autoriteiten van Somaliland en Puntland niet geaccepteerd worden’ en ‘er op duiden dat geen sprake is van vrijwillige terugkeer’.³⁷

2.8 *De tweede gemotiveerde voorlopige maatregel: inderdaad bescherming grotere groep*

Op 31 augustus 2004 besloot het EHRM nogmaals (‘once more’ verzuchtte het Hof) een voorlopige maatregel te treffen in deze zaak. Het ging hier dus om iemand die buiten de door Nederland ingestelde categoriale bescherming viel. Ter motivering voegde het Hof toe: ‘in the light of the information currently available concerning the situation of internally displaced persons in Puntland’. In een brief aan de advocaat gaf de Secretaris van de Sectie ook aan dat de maatregel in eerste instantie zou gelden tot 28 september, maar dat deze ten minste van kracht zou blijven tot het Hof in de gelegenheid was geweest het officiële Nederlandse landenrapport te bestuderen dat deze herfst zou uitkomen. Ook had het Hof bepaald dat, afhankelijk van de inhoud van dat rapport, het opportuun zou kunnen zijn een ‘fact-finding hearing’ te houden in Straatsburg, waarin het experts zou kunnen horen met persoonlijk kennis van de situatie in Somalië.³⁸

Kortom het EHRM motiveert voor de tweede maal in korte tijd, en in contrast met de eerdere praktijk, een van zijn voorlopige maatregelen. Andere aspecten van het besluit zijn eveneens opvallend. Ook leden uit meerderheidsclans kunnen, wanneer zij zelf niet uit Puntland komen, als zij daarheen worden gestuurd tot de ‘internally displaced’ gaan behoren. Met dit besluit spoort het Hof Nederland bovendien aan snel met een nieuw ambtsbericht te komen. In de tussentijd blijft de voorlopige maatregel namelijk van kracht. Tenslotte geeft het besluit aan dat het Hof het huidige ambtsbericht niet afdoende acht en legt het de nadruk op het belang van persoonlijke kennis van de situatie in Noord-Somalië. Zelfs wanneer het

³⁵ Brief van advocaat Hillen aan het EHRM in de zaak 20218/04, 12 juli 2004 (Vluchtweb).

³⁶ Zie *Volkscrant*, *Algemeen Dagblad* en *Trouw*, 29 juli 2004; Radio Netherlands Wereldomroep, ‘Killing rekindles asylum row’, 29 juli 2004, www.rnw.nl; Kamervragen De Wit en Vos van 2 augustus 2004, met antwoord van minister Verdonk, 3 augustus 2004, TK 2003/04, 2012.

³⁷ Brief van advocaat Hillen aan het EHRM in de zaak 20218/04, 12 augustus 2004 (Vluchtweb).

³⁸ EHRM, Note Verbale met voorlopige maatregel, 31 augustus 2004, 20218/04 (Vluchtweb). Zie ook Note Verbale met verlenging voorlopige maatregel in de zaak 1948/04, 21 september 2004 (Vluchtweb).

nieuwe ambtsbericht beter is dan het huidige kan dus een hoorzitting nog steeds noodzakelijk zijn.

Op 7 september werden Kamervragen gesteld over deze nieuwe gemotiveerde voorlopige maatregel, ter bescherming van iemand uit een *meerderheidsclan*. Was de minister bereid uitzetting voor de betreffende groep achterwege te laten? Was ze van plan wederom een uitspraak van de Raad van State af te wachten? ‘Ligt het niet in de rede per direct het huidige vertrekmoratorium uit te bereiden?’³⁹ Bij de afsluiting van dit artikel waren de antwoorden van de minister nog niet bekend.⁴⁰

3 Voorlopige maatregelen: incident of precedent

Vanzelfsprekend leggen voorlopige maatregelen de einduitspraak niet vast.⁴¹ Vanwege het verband met de ingeroepen rechten en de initiële beoordeling van risico heeft een besluit om voorlopige maatregelen te treffen echter wel een materiële dimensie die ontbreekt bij andere procedurele besluiten. Het EHRM treft niet vaak voorlopige maatregelen en eigenlijk alleen als er ‘*prima facie* aanleiding lijkt te bestaan om te veronderstellen dat een uitzetting zal leiden tot onherstelbare schade aan lijf en leden’.⁴² Volgens statistische gegevens vrijgegeven door het EHRM hebben de Straatsburgse instanties (huidige Hof en oude Commissie en Hof) tussen 1974 en 2002 slechts 321 van de 1898 verzoeken om voorlopige maatregelen toegewezen. Dit komt neer op 14.5 procent. Tussen 1987 en 27 november 2001 kreeg het EHRM uit Nederland 117 maal een verzoek om een voorlopige maatregel. Het wees zo’n verzoek slechts in 28 gevallen toe.⁴³ In 2003 ontving het Hof 44 verzoeken uit Nederland maar nam het slechts in twee gevallen een voorlopige maatregel.⁴⁴ Het geeft hiermee aan dat er een kans is op schending van artikel 3 EVRM.⁴⁵

Gezien de materiële dimensie van voorlopige maatregelen en in het licht van de door het Hof gestelde vragen is het goed voorstelbaar dat het EHRM het, bij steekhoudende informatie over de algemene situatie in een bepaald gebied, in eerste instantie wenselijk acht de uitzetting op te schorten totdat duidelijk is geworden dat de individuele klager in kwestie

---

³⁹ Vragen van de leden Vos en Klaas de Vries, 7 september 2004, TK 2003/04, 2030420630 en 2030420640. Zie ook de brief van Vluchtelingenwerk van 9 september 2004 (Vluchtweb).

⁴⁰ Zie TK 2004/05, 34, mededeling ontvangen 27 september 2004 (de regering kan niet binnen de gebruikelijke termijn antwoorden). Ook het NJCM benaderde hierover de minister, zie brief van 14 september 2004, www.njcm.nl.

⁴¹ Een zaak is door het nemen van een voorlopige maatregel niet al onderzocht (‘examined’) door Straatsburg. De ontvankelijkheid is dan nog niet besproken en de zaak kan ook nog bij een andere internationale procedure aan de orde komen. Zie bijvoorbeeld VN-Mensenrechtencomité, *Sholam Weiss t. Oostenrijk*, 3 April 2003, CCPR/C/77/D/1086/2002, 15 mei 2003.

⁴² Zie meest recentelijk de toelichting van drie Nederlandse griffiemedewerkers van het Hof (P. Kempees, N. Mol & A. van Steijn) in *NAV* 2004, p. 299-300. Zie ook de Practice Direction van het EHRM over Requests for Interim Measures: www.echr.coe.int onder ‘General Information’, ‘Practice Directions’ en zie T. Barkhuysen, M.L. van Emmerik & E.R. Rieter, ‘Procederen over mensenrechten onder het EVRM, het IVBPR en andere VN-verdragen’, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2002, p. 39-43.

⁴³ Zie voor de statistische gegevens Y. Haeck & C. Burbano Herrera, ‘Interim measures in the case law of the European Court of Human Rights’, 21(4) NQHR 625 (2003), p. 625-675.

⁴⁴ P. Kempees, N. Mol & A. van Steijn, ‘Voorlopige maatregelen bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens’, *NAV* 2004, p. 299-300. In de eerste drie maanden van 2004 ontving het Hof twintig verzoeken, waaronder onderhavige Somalische asielzaken. In die drie maanden wees het Hof ten minste in zes van die zaken een verzoek toe: 1734/04, 15 januari 2004; 1948/04, 15 januari 2004; 2683/04, 21 januari 2004 (met vragen aan regering); 4028/04, 30 januari 2004; 4142/04, 30 januari 2004; 7028/04, 26 februari 2004 (Vluchtweb en www.collet.nu). Het is niet bekend waar de andere verzoeken over gingen en hoeveel ervan zijn afgewezen. Vervolgens trof het Hof in april nog eens drie voorlopige maatregelen ten behoeve van een Somalische asielzoeker: 14029/04, 23 april 2004; 15195/04, 29 april 2004; 15204/04, 29 april 2004 en 15243/04, 3 mei 2004 (Vluchtweb en www.collet.nu).

⁴⁵ Zie ook Battjes in zijn annotatie bij AWB 04/5429, zp Amsterdam 10 februari 2004, *JV*, p. 160.

zelf geen gevaar loopt. Ook wanneer het EHRM in de Somalische zaken uiteindelijk wel een strikte individualiseringstoets zou toepassen, is het duidelijk dat de algemene situatie, zeker bij het besluit om voorlopige maatregelen te treffen, een grote rol speelt. Ten gronde komen daar de individuele factoren bij. De kans was groot, zeker gezien de door het Hof gestelde vragen met algemene strekking, dat het in vergelijkbare gevallen eveneens een voorlopige maatregel zou treffen.

Dit leidt tot de vraag in hoeverre de voorlopige maatregelen van het EHRM een meer algemene werking hebben. Gezien de taak van de nationale rechter heeft Battjes gelijk wanneer hij stelt dat voorlopige maatregelen die niet gemotiveerd zijn ten aanzien van derden de verdragsverplichtingen onder artikel 3 niet afdoende verhelderen.⁴⁶ Toch kunnen zij, behalve dat ze de staat (inclusief de rechter) binden ten aanzien van de persoon in kwestie, wel een zekere precedentwerking hebben voor andere gevallen. Ten minste ten aanzien van de minister ligt het in de rede om van herhaalde en aantoonbaar vergelijkbare voorlopige maatregelen enige precedentwerking te laten uitgaan. De context van de voorlopige maatregelen, inclusief de gestelde vragen, duidt er tenslotte op dat het reële risico vooral te maken heeft met algemene factoren. De minister dient hier te meer rekening mee te houden omdat het hier draait om het waarborgen van de meest fundamentele rechten, namelijk het recht op leven en het verbod van wrede behandeling.

Kennelijk viel volgens de minister, vóór de uitspraak van de Raad van State van 28 mei 2004, het feit dat het EHRM verschillende voorlopige maatregelen had genomen in zaken waarin voornamelijk werd geklaagd over de algemene omstandigheden in (delen van) Somalië, in het bijzonder voor leden van minderheidsclans, niet onder ‘thans bekende feiten en omstandigheden’. Toch heeft het EHRM in de dringende omstandigheden van het geval *prima facie* het bewijs afgewogen (inclusief alle processtukken uit Nederland) en geoordeeld dat er gevaar van onherstelbaar letsel is. Dit moet op zichzelf, gezien het soort bepalingen - het recht op leven (artikel 2) en het verbod van wrede behandeling (artikel 3) - en gezien de inschatting van het Hof, kunnen betekenen dat Nederland vergelijkbare gevallen serieus moet heroverwegen en uitzetting moet opschorten.⁴⁷

Kortom het EHRM heeft m.i. in de voorlopige maatregelen met betrekking tot Somalische asielzoekers al voordat het zo'n maatregel motiveerde, op basis van al het materiaal van de nationale procedure, in verschillende vergelijkbare gevallen een *prima facie* oordeel gegeven over het bestaan van een reëel risico. Dit kan mede vanwege de door het Hof in één van deze zaken gestelde vragen met een algemene strekking wel degelijk betekenis hebben in andere vergelijkbare zaken, zelfs wanneer voorlopige maatregelen niet gemotiveerd zijn.

Met de indicaties over mogelijke onrechtmatige detentie en uitzetting die de eerste negen voorlopige maatregelen gaven hoefde de minister volgens de Raad van State blijkbaar pas rekening te houden op het moment dat het EHRM een expliciete motivatie gaf en niet in anticipatie op een einduitspraak in gelijksoortige zaken. Wanneer het gaat om het voorkomen van onherstelbaar letsel in het kader van het recht op leven en het verbod van foltering en wrede behandeling had opschorting door de minister echter voor de hand gelegen, ook zonder de gemotiveerde maatregel en de uitspraak van de Raad van State. Hopelijk wacht het kabinet

---

⁴⁶ AWB 04/5429, zp Amsterdam 10 februari 2004, *JV* 160 (m.nt. Battjes). Hij wijst erop dat ontvankelijkheids beslissingen wel een ‘een zeker uitstralings-effect’ zouden kunnen hebben, juist omdat deze wel openbaar worden gemaakt en het oordeel bevatten dat de klacht niet *manifestly unfounded* is, en daarmee dus *arguable*. Hij meent ook dat de door het Hof gestelde vragen evenmin deze verheldering kunnen brengen, omdat het Hof deze niet openbaar heeft gemaakt en niet heeft aangegeven welke rol de gevraagde informatie speelde bij het besluit voorlopige maatregelen te nemen. Zie ook ABRvS 19 maart 2004, *JV* 200 (m.nt. Spijkerboer).

⁴⁷ Zie ook P.J. Schüler, ‘De gevolgen van het ontbreken van een Somalische overheid voor de vreemdelingenrechterlijke praktijk’, *Journal Vreemdelingenrecht* 2004, p. 235-239, op p. 237.

dit keer, na de voorlopige maatregel van 31 augustus, het oordeel van de Raad van State niet af en besluit het tot een uitbreiding van de bescherming.

Staten hebben vaak meer moeite met uitspraken die implicaties hebben voor hun hele beleid in plaats van voor slechts enkele individuele gevallen. Aan de andere kant is het voor hen ook onwenselijk als vergelijkbare zaken steeds weer naar Straatsburg worden gestuurd. De kans is dan groot dat zij nog meer voorlopige maatregelen krijgen opgelegd en daarmee in negatieve zin zullen opvallen. Door voor alle personen in een vergelijkbare situatie, qua algemene (regionale) omstandigheden en factoren zoals lidmaatschap van een minderheidsclan, status als ontheemde of risicovolle reisroute, de uitzetting op te schorten geeft een staat aan de zorg van het EHRM serieus te nemen. Het gaat hierbij om een door dit Hof gemaakte afweging, in het licht van een ‘imminent risk of irreparable harm to persons’ en op basis van *prima facie* bewijs. Met een dergelijke opschorting zou Nederland getuigen van een positieve grondhouding bij de naleving te goeder trouw van zijn verplichtingen.

4 Het overspoelde Hof

De minister had ook zonder de motivering uit de praktijk van het Hof en de door het Hof gestelde vragen kunnen afleiden dat de maatregelen precedentwerking zouden hebben. Ten behoeve van de nationale rechter is het echter van belang dat het EHRM zijn voorlopige maatregelen motiveert en publiceert. Op die manier kunnen zij duidelijk precedentwerking hebben en daarmee voorkomen dat het Hof wordt overspoeld met steeds dezelfde verzoeken. Naar aanleiding van de aanvankelijke opstelling van de Raad van State concludeerde ook Den Haan dat de Nederlandse rechter niet kan voorkomen dat iedere Somaliër afzonderlijk een klacht moet indienen in Straatsburg, maar dat de Nederlandse regering dit wel kan, door de uitzettingen tijdelijk op te schorten. Verder noteerde zij net als Battjes dat het Hof zelf deze massale gang naar Straatsburg kon voorkomen door snel een uitspraak ten gronde te doen of door zijn ‘voorlopige maatregelen te motiveren’.⁴⁸

Zoals bekend kampt het EHRM met ‘immense achterstanden’. In meer dan 15.000 zaken moet nog een inhoudelijk besluit worden genomen.⁴⁹ Ook dit kan pleiten voor publicatie en motivatie van zijn voorlopige maatregelen. Als het EHRM besluit voorlopige maatregelen te nemen is het hierin noodzakelijkerwijze vrij voortvarend.⁵⁰ Bij verzoeken om voorlopige maatregelen moeten stafleden al het reguliere werk laten liggen. Vanzelfsprekend komen hierbij serieuze verzoeken (en de voortgang van zaken in het algemeen) in het gedrang wanneer advocaten in triviale zaken om voorlopige maatregelen vragen of in zaken waarin het Hof nooit zulke maatregelen neemt.⁵¹ Ook wordt het Hof overbelast wanneer het steeds weer opnieuw voorlopige maatregelen moet nemen in vergelijkbare zaken, omdat de staat in

---

⁴⁸ ABRvS 14 april 2004, *NAV* 2004/127 (m.nt. Den Haan). Zie ook AWB 04/5429, 10 februari 2004 (zp Amsterdam), *JV* 2004, 160 (m.nt. Battjes).

⁴⁹ E. Myjer, ‘Elke in Straatsburg ontvankelijk verklaarde Nederlandse klacht is er een te veel’, *Nieuwsbrief Strafrecht* 2004, afl. 6, p. 443-446, op p. 443. Zie ook Battjes bij President EHRM, gemotiveerde voorlopige maatregel van 3 mei 2004, 15243/03, *JV* 2004, 226.

⁵⁰ In de Somalische zaken nam de President van de Tweede Sectie zes maal nog dezelfde dag het besluit tot voorlopige maatregelen. Driemaal gebeurde dit de volgende dag en een voorlopige maatregel (de gemotiveerde) werd genomen vier dagen na ontvangst van het verzoek. Motivering hoeft echter niet te betekenen dat het Hof niet op tijd is. Wanneer het eenmaal gewoonte is een motivering toe te voegen kan dit gedeeltelijk volgens een standaard formule. Bovendien is het ook mogelijk eerst alleen het verzoek te sturen en na een paar dagen het gemotiveerde besluit.

⁵¹ Zie ook P. Kempees, N. Mol & A. van Steijn, ‘Voorlopige maatregelen bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens’, *NAV* 2004, p. 299-300.

kwestie geen verzekering heeft gegeven ('assurances') om niets te ondernemen in dergelijke zaken totdat het Hof een einduitspraak heeft gedaan.⁵²

Wanneer de staat wel dergelijke 'assurances' geeft, zoals in deze kwestie Nederland uiteindelijk deed, wordt daarmee het spoedeisende karakter van de zaak weggenomen. In zo'n geval zal het EHRM geen voorlopige maatregelen meer nemen omdat het ervan uitgaat dat de staat deze garantie te goeder trouw naleeft.⁵³

Het risico bestaat natuurlijk ook dat advocaten juist door het succes van deze voorlopige maatregelen op het idee komen een klacht in te dienen in Straatsburg en een verzoek te doen om voorlopige maatregelen. Succes heeft altijd een zekere aanzuigende werking. Dit betekent echter niet dat Straatsburg om een toestroom van klachten tegen te gaan gefundeerde klachten moet gaan afwijzen, einduitspraken geheim houden of de motivering achterwege laten. Het risico van een eventuele aanzuigende werking rechtvaardigt dit m.i. bij voorlopige maatregelen net zo min.

Dat voor het Hof het gevaar van overbelasting een grote rol heeft gespeeld bij de motivatie van zijn voorlopige maatregel begin mei blijkt ook uit een brief die het een maand later aan een nieuwe klager stuurde. Hierin verwijst het EHRM naar het besluit van de minister om een vertrekmoratorium in te stellen voor personen die tot een minderheid behoren en geen clan- of familiebanden hebben in Noord-Somalië. Het geeft daarom aan dat het een verzoek om een voorlopige maatregel in deze omstandigheden *niet* meer zal behandelen tenzij de klager kan aantonen dat het vertrekmoratorium niet op hem van toepassing is.⁵⁴

5 Een conclusie: informeren en motiveren

5.1 *Introductie*

Motivering en publicatie van voorlopige maatregelen is niet alleen van belang voor hun precedentwerking maar heeft ook een autonome betekenis ter bevordering van de overtuigingskracht en transparantie van besluiten van het EHRM. De ontoegankelijkheid van besluiten over voorlopige maatregelen voor geïnteresseerden (de aanvrager en geadresseerde ontvangers de voorlopige maatregel natuurlijk wel) en het ontbreken van een motivering voor de betrokkenen (de klager en de staat) en voor derden is historisch gezien verklaarbaar omdat staten in het begin nog moesten wennen aan het individueel klachtrecht en omdat de mogelijkheid van voorlopige maatregelen niet als zodanig in het EVRM is opgenomen. Procesdocumenten waren niet beschikbaar en er werd nog niet zo veel waarde gehecht aan het belang van 'transparency'.

5.2 *Beschikbaarheid informatie over de voorlopige maatregelen van het EHRM*

---

⁵² Zie ook Den Haan: 'Voor de goede verstaander was ook op 3 mei al wel duidelijk wat de impliciete boodschap aan de regering was: zorg dat het toch al zwaar overbelaste Hof niet nodeloos wordt benaderd met verzoeken om interim measures.' annotatie bij ABRvS 28 mei 2004, *NAV* 2004.

⁵³ Bij slechte ervaringen zou het hof dan alsnog moeten overgaan tot het formeel instellen van voorlopige maatregelen. Overigens moeten dit soort 'assurances' worden onderscheiden van de 'assurances' van de ontvangststaat dat de betrokkene geen gevaar zal lopen. Zoals Human Rights Watch onlangs overtuigend inventariseerde rijzen er ernstige twijfels bij dit soort 'assurances', Human Rights Watch, 'Empty promises: Diplomatic assurances no safeguard against torture', vol. 16, no. 4 (D), april 2004. Zie meer in het algemeen over het vertrouwensbeginsel A. Smeulers, 'In staat van uitlevering', Utrecht: Intersentia 2002 en A. Smeulers & J. de Vries, 'Het Europees aanhoudingsbevel: gerechtvaardigd vertrouwen?' *NJCM-Bulletin* 2003, p. 428-460.

⁵⁴ EHRM, brief van 10 juni 2004, 20510/04 (Vluchtweb).

Op basis van artikel 40 tweede lid EVRM zijn sinds de inwerkingtreding van het Elfde Protocol procesdocumenten in het algemeen publiekelijk toegankelijk.⁵⁵ Toegankelijk is echter niet hetzelfde als beschikbaar. Geïnteresseerden dienen alvorens naar Straatsburg af te reizen een precies verzoek aan het Hof te richten om dossiers te raadplegen. Hierbij moeten zij de details van iedere zaak vooraf aangeven. Algemene verzoeken zoals om alle dossiers tegen een bepaalde staat in te zien of dossiers over een bepaald onderwerp (zoals alle dossiers waarin klagers verzochten om voorlopige maatregelen dan wel waarin het Hof die toekende) worden niet ingewilligd.⁵⁶ Informatie over het gebruik van voorlopige maatregelen kan slechts worden gevonden via een korte vermelding in einduitspraken. Meestal worden niet ingewilligde verzoeken niet genoemd in deze uitspraken. Over ingewilligde verzoeken is bovendien niet meer bekend dan dat ze ingewilligd zijn. Het is ook moeilijk om informatie te verkrijgen over zaken (van de Commissie) die zijn geschrapt. Dit terwijl het in ieder geval indertijd zeer regelmatig voorkwam dat een zaak werd opgelost (en dan geschrapt) juist naar aanleiding van een voorlopige maatregel. Bovendien blijven sommige zaken geruime tijd spelen voordat een einduitspraak wordt gepubliceerd en kan er dus een heel nieuwe praktijk zijn ontstaan met betrekking tot het gebruik van voorlopige maatregelen waarmee advocaten, de overheid en academici niet bekend zijn. Zonder publicatie van deze informatie (vanzelfsprekend met inachtneming van de privacy van de betrokkenen) is het in al deze gevallen niet mogelijk duidelijkheid te verkrijgen over het gebruik van voorlopige maatregelen.

Er zijn enkele situaties geweest waarin het Hof een persbericht uitbracht over een voorlopige maatregel, maar deze vormen een uitzondering.⁵⁷ In Nederland proberen asieladvocaten elkaar op de hoogte te houden van de nieuwste ontwikkelingen, zoals recente uitspraken van de Raad van State die nog niet publiek beschikbaar zijn, maar ook de aan hen gerichte brieven van het EHRM die melding maken van een voorlopige maatregel.⁵⁸ Voor een advocaat die incidenteel een asielzaak doet en voor andere geïnteresseerden zijn ontwikkelingen met betrekking tot voorlopige maatregelen echter moeilijk toegankelijk. Bovendien is ook voor voornoemde asieladvocaten alleen die informatie te raadplegen die door andere *Nederlandse* advocaten ter beschikking is gesteld. Pas wanneer het EHRM de informatie zelf vrijgeeft kan ook rekening worden gehouden met voorlopige maatregelen van het Hof gericht aan andere Europese landen.

5.3 *De status van voorlopige maatregelen*

---

⁵⁵ Voor uitzonderingen zie Rules 33(3) en 99(4).

⁵⁶ 'You must give the details of each case you wish to consult. It is not possible to deal with general requests, for example to consult the files of all cases against a particular State or all the files relating to a particular subject.' Zie: Consultation of files, 7 november 2002, www.echr.coe.int/eng/General.htm (geraadpleegd 22 juli 2004).

⁵⁷ Zie de eerste voorlopige maatregel in de zaak *Öcalan t. Turkije*, persbericht 4 maart 1999 (toegang tot zijn Turkse advocaten) en EHRM (Tweede Sectie) *Shamayev en 12 anderen t. Georgië & Rusland*, appl.nr 36378/02, *EHRC* 2003, p. 22-27 (m.nt. Rieter). Zie recentelijk persbericht 337 van 30 juni 2004 waarin het Hof aangaf dat het op 29 juni had besloten een verzoek niet in te willigen van advocaten van Saddam Hussein om het Verenigd Koninkrijk op te dragen hem niet over te dragen aan de interim regering van Irak alvorens een verzekering te hebben gekregen dat de doodstraf niet zou worden opgelegd. Zie www.echr.coe.int/eng/General.htm.

⁵⁸ Zij doen dit onder meer via de abonnee-website 'Vluchtweb' die wordt beheerd door Vluchtelingenwerk. Verder is informatie beschikbaar op de website van de Vereniging Asieladvocaten en -juristen Nederland, www.vajn.org. Bovendien heeft één advocaat voorbeelden van procedures bij het EHRM beschikbaar gesteld. Op zijn website staat ook een lijst van door verschillende advocaten aanhangig gemaakte procedures. De tekst van verschillende Rule 39 besluiten is via deze site toegankelijk: www.collet.nu (onder informatie en/of EHRM). Zie ook B. Andebrhan & R. Hijma, 'EHRM verzoekt Nederland Somaliërs niet uit te zetten', *NAV* 2004, p.160.

Intussen is het treffen van voorlopige maatregelen stevig verankerd in de praktijk van het EHRM. Bovendien hebben andere internationale ontwikkelingen het belang en de juridische status van voorlopige maatregelen onderstreept. Het Internationaal Gerechtshof verklaarde dat zijn voorlopige maatregelen bindend zijn.⁵⁹ Het Mensenrechtencomité, het Comité tegen Foltering, de Inter-Amerikaanse en de Afrikaanse Commissie voor de rechten van de mens gaven al eerder aan dat respect voor voorlopige maatregelen onderdeel uitmaakt van de verplichtingen aangegaan bij de erkenning van het klachtrecht.⁶⁰ In *Mamatkulov* erkende ook het EHRM de bindende kracht van zijn voorlopige maatregelen.⁶¹

Gemotiveerde voorlopige maatregelen onderstrepen en concretiseren de verplichting van lidstaten (inclusief nationale rechterlijke instanties) om niet alleen de voorlopige maatregelen te respecteren ten aanzien van de primair begunstigen maar ook in vergelijkbare gevallen met de teneur ervan rekening te houden. De verplichting onder artikel 1 EVRM dat de bescherming primair op nationaal niveau moet plaatsvinden en onder artikel 13 EVRM om effectieve nationale rechtsbescherming te bieden pleiten ervoor om in het vervolg (informatie over) voorlopige maatregelen te publiceren en deze, in navolging van onderhavige zaak, in toenemende mate kort te motiveren. De toegenomen status van voorlopige maatregelen maakt hun motivatie van des te groter belang.

5.4 De inhoud van gemotiveerde voorlopige maatregelen

Ook het Internationaal Gerechtshof, het Zeerechttribunaal, het Europees Hof van Justitie en het Inter-Amerikaanse Hof inzake de Rechten van de Mens motiveren en publiceren hun voorlopige maatregelen. De Orders van het Inter-Amerikaanse Hof tonen aan dat dit binnen een kort tijdsbestek kan, volgens een bepaald stramien dat niet veel extra werk met zich brengt.

Een dergelijk besluit dient de volgende praktische informatie te bevatten: de datum van de voorlopige maatregel, de naam van de President, de naam van de zaak (bij publicatie: initialen of 'X') en de geadresseerde staat. Dit gebeurt nu al. Daarnaast dient het een korte opsomming te geven van de verplichtingen in het concrete geval, onder verwijzing naar de door de klager ingeroepen verdragsbepalingen, voor zover relevant voor de voorlopige maatregel. De President kan ook eigener beweging naar verdragsbepalingen verwijzen. Het besluit bevat verder een korte verwijzing naar de situatie die aanleiding gaf tot de voorlopige maatregel (op het punt uitgezet te worden; concrete aanwijzingen van risico in verband met de algemene situatie in het land en/of individuele omstandigheden).⁶² De informatie in dit deel van de voorlopige maatregel verschilt per geval.

Verder kan een voorlopige maatregel bepaalde standaardinformatie bevatten: de opdracht om de noodzakelijke maatregelen te nemen om onherstelbaar letsel te voorkomen en daarmee ook de verplichting na te komen effectieve bescherming te bieden van leven en persoonlijke integriteit; de opdracht aan de Staat en de klager om binnen een bepaalde tijd te rapporteren over de situatie; de mededeling dat de voorlopige maatregel niet vooruitloopt op de einduitspraak, maar dat de President de feiten wel *prima facie* heeft beoordeeld op basis van alle informatie verstrekt in de klacht (inclusief rechterlijke uitspraken).⁶³ De maatregel

---

⁵⁹ IGH *LaGrand (Duitsland t. Verenigde Staten)*, 27 juni 2001, *NJCM-Bulletin* 2002, p. 481 (m.nt. Rieter). Zie de volledige tekst op www.icj-cij.org.

⁶⁰ Zie voor een overzicht: *Shamayev and 12 Others v. Georgia and Russia*, *EHRC* 2003, p. 23-27 (m.nt. Rieter).

⁶¹ *Supra* noot 2. De Grand Chamber moet in deze zaak nog uitspraak doen.

⁶² Indien de klager (mede) optreedt namens anderen (familieleden) vermeldt de voorlopige maatregel degenen die door de maatregel moeten worden beschermd, waarbij zij vanzelfsprekend bij publicatie hun anonimiteit waarborgt.

⁶³ Het EHRM heeft aangegeven slechts te besluiten over verzoeken om voorlopige maatregelen wanneer het de beschikking heeft over alle documentatie betreffende de gevolgde nationale procedure. Zie *Practice Direction*

zou ook een standaardformule kunnen bevatten over de juridische verplichting voorlopige maatregelen te respecteren.⁶⁴ Hierbij zou zij kunnen verwijzen naar artikel 39 Procesreglement, naar de over een lange periode ontwikkelde praktijk van het huidige Hof, het voormalige Hof en de voormalige Commissie (sinds 1958) en naar *Mamatkulov*. Dit houdt mede in dat zij wijst op voorwerp en doel van het EVRM en op de verplichtingen door de betreffende staat aangegaan, in het bijzonder onder de artikelen 1, 13 (effectieve nationale implementatie), 34 (effectief klachtrecht) en 41 (schadevergoeding) en het specifieke belang van deze bepalingen bij de doelstelling onherstelbaar letsel te voorkomen. Bescherming van het recht op leven (artikel 2) en het recht gevrijwaard te zijn van foltering of onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen (artikel 3) hebben tenslotte met hun absolute karakter een speciale positie binnen het EHRM.

---

van het EHRM over Requests for Interim Measures: www.echr.coe.int onder 'General Information', 'Practice Directions' en P. Kempees, N. Mol & A. van Steijn, 'Voorlopige maatregelen bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens', *NAV* 2004, p. 299-300. Wanneer het gaat om vervolgmaatregelen kan worden verwezen naar de informatie van de staat en eventuele nieuwe informatie van de klager en het besluit van de Kamer de maatregelen al dan niet te verlengen.

⁶⁴ Zij zou ook kunnen verwijzen naar relevante documenten zoals de Practice Direction van het EHRM over Requests for Interim Measures: www.echr.coe.int onder 'General Information', 'Practice Directions'.